

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР

В останні десятиліття XVI віку на околицях Лондона вирувало гамірне життя. Тут, на брудних вузьких вуличках убогих кварталів, було чимало шинків і таверн, де пили міцний ель, їли масні пудинги з бичачої крові та жиру, співали голосних, не дуже пристойних пісень. Були тут і «розваги для простолюду» — арени, на яких цькували ведмедів, майданчики для півнячих боїв. Тут сперечалися, сварились, а інколи й билися.

Тут височіли й великі овальні або восьмикутні дерев'яні споруди, увінчані маленькими вежами. То були театри. «Отці міста» — суворі пуритани — не дозволяли будувати їх у центрі, щоб не порушували благопристойності, не заважали славити бога та набивати золотом скрині. Вдень на вежах майоріли прапорці. Це означало, що незабаром почнеться вистава, і «слуги лорда-адмірала» або «слуги лорда-камергера» матимуть честь показати глядачам криваві трагедії з буремного феодального минулого чи веселі пригоди закоханих та блазнів.

У широко відчинені двері цих будов — чи, точніше, загорож (адже даху над ними не було, тільки солом'яний навіс над сценою) — вже зранку вливався строкатий галасливий натовп глядачів: ремісники у шкіряних фартуках, матроси в широких просмолених безрукавках — засмаглі, з сережкою в вусі, яскраво одягнені і ще яскравіше розмальовані жінки, дрібні торговці, перекупки з кошиками, студенти, солдати, злодії. Вони платили пенні і мали стояти на землі («rag tette») біля сцени, що виступала вперед. Ішли сюди й поважні міщани, ремісники, купці.

Ті сідали на триярусних галереях, що тяглися вздовж огорожі. А в невеликих ложах за завісами видніли оксамити, атлас, блищали самоцвіти, гойдалося страусове пір'я,— аристократична молодь теж не гордувала міським театром. Титуловані франти дорого платили за місця на низеньких дзигликах, що стояли по краях сцени.

По обіді починалася вистава. Тривала вона без перерв та антрактів годин п'ять. І хоча на сцені не було ні декорацій, ні багатого реквізиту, хоча жіночі ролі виконували хлопчики-підлітки, запальна натхненна гра талановитих акторів змушувала глядачів сміятися, плакати, прохоплюватись вигуками гніву чи співчуття.

Найбільший і найпопулярніший театр південного берега «Глобус» був оздоблений великим плакатом. На золотому тлі здійсмався Геркулес, тримаючи на плечах земну кулю, а трохи нижче був напис: «Весь світ лицедіє...» З 1599 року в театрі грала трупа «слуг лорда-камергера». В цей час там завжди можна було зустріти високого ставного чоловіка з приємним обличчям, карими очима, темно-русим волоссям. Його звали Вільям Шекспір. Та мало хто знав це ім'я. Знали Роберта Бербеджа — найкращого трагіка театру, а може і всіх театрів Лондона, знали огрядного Віля Кемпа — актора, що змушував реготати партер, знали задумливого Роберта Арміна з його чудовим голосом і тонким гумором. Вільяма Шекспіра знали мало. Адже він був тільки драматург та режисер театру — професія на той час не вельми почесна.

А міг би зажити літературної слави. Міг зійти на Парнас. Його сонетами захоплювалися — вони нічим не поступалися сонетам найкращих поетів того часу — Едмуна Спенсера, сера Філіппа Сідні. Його поеми «Венера та Адаміс» і «Лукреція», присвячені його вельможності графу Саутгемптону — відомому меценатові, одному з перших савновників королівства, — викликали шире захоплення знавців. Та кар'єра поета, якому перепадали такі щедрі подачки з високого столу, не приваблювала Шекспіра. Його привабили голі підмостки та темні куліси народного театру. Але, обираючи цей шлях, він напевне, і не сподівався, що саме це приведе його до безсмертя.

Вільяму Шекспіру присвячено тисячі розвідок та критичних досліджень. Світова шекспіріана неосяжна. Ми знаємо його добу, оточення, можливих друзів і певних ворогів.

А от відомості про його приватне життя у нас дуже бідні. Адже був він не король, не вельможа, навіть не вславлений воїн чи політичний діяч, про яких писали мемуаристи. То був син простого ремісника-рукавичника з маленького (близько 2000 мешканців) містечка Стретфорда, яке лежало на зелених, берестами уквітчаних берегах річки Евону. У цьому чистенькому (за сміття в Стретфорді штрафували) містечку серед лісів та полів минули дитячі роки старшого з вісьмох дітей Джона Шекспіра. Батько не тільки шив рукавички, а й торгував м'ясом, шерстю, лісом та солодом. З часом розжився на тому й пішов угору: став одним з міських старшин, а 1568 року навіть байфом — міським головою. Тож не дивно, що маленький Вільям з семи років почав ходити до міської граматичної школи. Навчання в школі тривало з 6 години ранку до 5 години вечора, з двогодинною обідньою перервою. Почалось нудне зубріння латинських текстів, риторичні вправи... Були й різки. Та було й чимало цікавого: у школі вивчали твори римського поета Овідія, уривки з комедій античних авторів — Плавта й Теренція. Ми не знаємо, чи ретельним учнем був маленький Вільям і чи встиг він закінчити школу. Його друг і суперник Бен Джонсон вважав, що Вільям кепсько знав латинь і ще гірше грецьку мову. Та ми напевно можемо сказати, що саме в дитячі і юнацькі роки Шекспір глибоко відчув рідну природу, полюбив народні пісні й легенди, знання яких позначилося на всій його творчості. Там, у Шервудському лісі, ховався його Робін Гуд із своїми веселими товаришами. В зелених гаях, що росли навколо Стретфорда, грались у мерехтливому місячному сяйві маленькі ельфи «Сну літньої ночі», під старими дубами на ложі з квітів спала їхня цариця Тітанія, а на батьківській фермі з льоху вилазив веселий дух ночі Пек або Робін, що співав у глечиках вершки, збивав з шляху подорожніх, утинав веселі штуки на вечорницях.

На тих вечорницях, певно, бував і молодий Шекспір. Проте недовго. В листопаді 1582 року нашвидку, без попереднього оголошення, Шекспір одружується з дочкою заможного фермера Енн Хеттуей із села Шотері, за дві милі од Стретфорда. Нареченій вісімнадцятирічного Вільяма минуло двадцять п'ять. Незабаром у книзі стретфордської церкви св. Тройці — тій самій, де був запис про народження самого Шекспіра, а у 1616 році мав з'явитися запис про його смерть, — відзначили народження його першої дочки Сьюзен.

Чи щасливий був Шекспір у шлюбному житті? Чи не засіяли «колючим бур'яном» його «спільну постелю» «зневага, чвари і їдка відраза», про які говорить у його «Бурі» чарівник Просперо? Важко відповісти на це. Герцог Орсіно з «Дванадцятієї ночі» радить переодягненій у чоловічий одяг Віолі обрати подругу молодшу від себе. Але відомо, що Шекспір був добрий сім'янин і дбайливий батько.

Що робив у цей період свого життя Шекспір — точно невідомо: за одними версіями, був помічником учителя, за іншими — допомагав батькові. Факти і документи свідчать про інше. Раптове погіршення матеріального стану сім'ї змусили Джона Шекспіра заставити будинок, землю, продати майно. Він навіть не з'являється на засідання міської ради, боячись, щоб його не арештували за борги.

Треба було щось робити. Родина Вільяма зростала; в 1585 році знайшлося двійко — син Гамлет і дочка Джудіт. Вільямові довелося попрощатися з маленьким тихим Стретфордом і йти в широкий світ шукати кращої долі.

Цей вчинок був тоді закономірний — адже сама доба ніби спонукала людей шукати чогось нового.

Кінець XVI — початок XVII ст. в Англії був найяскравішим часом доби Відродження — того періоду культурно-історичного життя, який Енгельс назвав найбільшим прогресивним переворотом з усіх, пережитих доти людством, періоду, коли, власне, вперше було закладено підвалини сучасної науки, зломлено духовну диктатуру церкви, здійснено великі географічні відкриття. Марко Поло, Васко да Гама, Америго Веспуччі, Колумб та інші мандрівники відкрили людям величні простори Землі, ознайомили з далекими, казково прекрасними країнами. Нова, на досвіді заснована наука, в якій важливе місце посідали праці Коперника, Галілея, Леонардо да Вінчі — вселила віру в безмежні можливості людського розуму, ознайомлення з світливими образами щойно відкритої античної давнини — статуями, архітектурними пам'ятками — створило новий ідеал людської краси, встановило нову міру можливості розвитку людського таланту.

Доба, коли судилося жити Шекспірові, була часом великого зламу в історії європейського суспільства. Відбувалася зміна соціально-економічних формацій. Капіталізм наступав на феодальний лад... Ламалися віками усталені форми. Молода буржуазія ішла на штурм. Але люди, які

мали забезпечити її панування, і гадки не мали про те, що дасть людині новий буржуазний світ. Сповнені віри й енергії, вони сміливо кидались у вир життя, аби змінити його. Люди епохи Відродження, цієї, за словами Енгельса, доби мандрівного рицарства, буржуазії, ішли, як каже один з шекспірових героїв:

Ці — в бій на пошук слави і багатств,
Ті — в море, щоб шукать новії землі,
Ті — по науку в університети...

(«Два веронці», дія 1, 3).

На жаль, жодним із цих шляхів Шекспір не міг піти. І військова кар'єра, і далекі подорожі, і навчання в університеті були нездійсненні для сина збіднілого ремісника, до того ж обтяженого великою родиною. Доводилося шукати іншого шляху. А може, такий шлях уже знайдено? Є припущення, що Шекспір приїхав до Лондона в складі якоїсь акторської трупи. В усякому разі, з театром Вільям був знайомий уже давно. Через Стретфорд пролягав битий шлях до Лондона, і актори були в місті частими гостями. І не тільки мандрівні трупи — сюди заїжджали навіть «слуги графа Лейстера» — адже недалеко від міста був маєток цього можновладного фаворита королеви Єлизавети, розкішний замок Кенільворт (до речі, його цікаво описав Вальтер Скотт у одноіменному романі). В 1575 році, вітаючи тут свою державну покровительку — королеву, граф влаштував на її честь грандіозне свято, в програмі якого були театральні вистави. Дивитися ці вистави люди приходили з усієї околиці. Мабуть, і юний Вільям тоді стояв десь у натовпі зачарованих глядачів.

У 80-х роках до Стретфорда приїздило щорічно дві, три, а то й п'ять акторських труп. І хоч їхня гра була здебільшого примітивна, та й вона, певно, збуджувала в серці юнака потяг до сцени.

Так чи інакше, в 1585 — 1587 роках Шекспір перебував уже в Лондоні, в складі акторської трупи, яку очолював Роберт Бербедж. Тут і пройшов Вільям свій шлях од помічника суфлера чи наглядача коней до драматурга, режисера і пайовика театру. На тім шляху він зазнав усе, що готує життя справжній людині, — дружбу і ворожнечу, кохання і зраду, радощі перемог і гіркоту поразок. А передусім — працю. Наполегливу, невпинну, плідну, таку, яка судилася тільки великим творцям.

Нелегкими були перші кроки молодого стретфордця. Спочатку була ворожнеча. Дружба — потім.

Річ у тому, що в час, на який припадають перші драматургічні спроби Шекспіра («Тіт Андронік» — 1588 р., «Генріх VI» — 1590 р.), на чолі англійського театру стояли талановиті драматурги, так звані «академісти» — Джон Лілі, Неша, Піль, Роберт Грін, Томас Кід і Крістофер Марло. Всі талановиті. Всі з університетською освітою, добре відомі в світі мистецтва і літератури. Для англійського театру вони зробили багато, власне — створили його: Лілі дав гнучкий і дзвінкий вірш та майстерну побудову інтриги, Грін — зразок народно-романтичної драми («Джорж Грін, або Векфільдський польовий сторож»), Кід — взірець кривавої трагедії («Іспанська трагедія»), а Марло створив образи людей з титанічними пристрастями та характерами, гідними доби Відродження. Всі ці художники пишалися своєю майстерністю і по праву вважали себе володарями англійської сцени.

І ось раптом у їхнє царство вдирається якийсь невідомий актор — людина без освіти, без театрального досвіду. Його білі вірші лунають так само гучно, як і вірші «академістів»; його п'єси «гримлять» на сцені, їх сприймає глядач, театр має збір. Тож і не дивно, що 1592 року, вмираючи на соломі, хворий, знесилений богемним життям Грін обливає зухвальця лайкою та сарказмом. У передсмертній сповіді він пише про Шекспіра: «Ворона-вискочка, оздоблена нашим пір'ям», «майстер на всі руки», «нікчема, що вважає себе єдиним потрясателем сцени» (натяк на прізвище Шекспіра, що в перекладі означає «той, що потрясає списом»).

Важко сказати, чи вплинула на когось Грінова сповідь, але нащадкам вона прислужилася. Видавець Четтл, аби покрити витрати на похорон Гріна, видав цей твір. А згодом, познайомившись із Шекспіром, попросив у нього пробачення й охарактеризував його як людину, «Таку ж приємну зовні, як і виховану», щир у поводженні, «що свідчить про чесність»; майстра, який «чудово проявив себе в обраній ним професії».

Приблизно в цей час Шекспір знайомиться з придворно-аристократичними колами. Єлизаветинська знать охоче відчиняє двері до своїх розкішних палаців акторам, поетам, драматургам. Мода на дискусії на поетичні, літературні і філософські теми, завезена з Італії, поширювалась, як поширювалось і вільнодумство. Гурток сера Уолтера

Ралі — воїна, поета, мандрівника, що привіз у Європу з Америки тютюн і картоплю, — звинувачували навіть в атеїзмі. Частим гостем цього гуртка був Марло. В одному з таких гуртків бував Шекспір. І не раз, певне, в пишнім салоні, де юрмились юнаки в оксамитовому вбранні з високими жорсткими комірами та випещені, напарфумлені дами, зацікавлено слухали вірші скромного молодика в лівреї слуги лорда-камергера. Хто знає, може, серед цього вишуканого товариства поет здибав білявого юнака та смагляву красуню — героїв своїх сонетів, у яких оспівано найпрекрасніші людські почуття — дружбу й кохання. Так, кохання. Пристрасне, земне. Правда, у далекому Стретфорді лишилася родина — дружина і троє дітей. Але шлюб і кохання на той час збігалися рідко. Адже Беатріче Портінарі, яку обезсмертив Данте у своїй «Божественній Комедії», була дружина іншого, а про Джемму Донаті — матір семи його дітей, поет не прохопився й словом. Доля «забутої тіні» (Леся Українка) судилася і Енн Хеттуей.

Понад двадцять сонетів Шекспір присвятив своїй коханій. І хоч як, здавалося, досконало було розроблено цей жанр, сонети Шекспіра, перейняті наснагою пристрасті та реалізмом, звучали по-новому. Кохана, яку оспівує поет, — не традиційне янголоподібне створіння, зіткане з золота, блакиті і троянд, а жива, звичайна жінка:

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
На білосніжні пліч її овали,
Мов з дроту чорного, коса густа...
(Сонет 130).

Хто вона, смаглява леді Шекспірових сонетів? Припускали, що це Мері Фіттон, але вона, як виявилось (недавно знайдено її портрет), була білява. Тож ім'я жінки, яка так надихала поета, очевидно, назавжди лишиться таємницею. Вона, безумовно, належала до вищого світу і, певно, була одружена. Шекспір не міг прилюдно послати їй привіту, щоб не віддати її

ганьбі
В очах зломовного пустого світу.
(Сонет 36).

Але ця жінка була й зрадлива. Вона боляче вразила поетове серце найчорнішим вчинком — зрадою з дорогим для Шекспіра чоловіком — молодим світлооким юнаком, другим героєм сонетів. Правда, його можна було б назвати

«першим». Адже дружбу за доби Відродження ставили вище за кохання і вона, власне, є провідною темою Шекспірових сонетів. Не випадково розпач та образа зрештою закінчуються пробаченням:

Хоч*обікрав, коханий, старця ти,
Та я простив тобі крадіжку ту,
Любовну кривду важче нам знести,
Ніж ворожнеч відвертих гіркоту...

(Сонет 40).

Проте не сама історія дружби, кохання і зради сповнює сонети Шекспіра. Вони дають уявлення про його моральне обличчя взагалі. За ними відчувається вразлива душа, гаряче серце і висока громадянська принциповість автора. Поет суворо засуджує підлоту, марнолюбство, несправедливість, а силу й значення мистецтва підносить над владою, титулами, багатством. Досконалі за своєю формою, сонети майстерно передають внутрішній стан автора, його почуття, а водночас малюють органічно злиті з цим почуттям образи зовнішнього світу і передусім картини природи. Написано сонети в різний час (перше видання вийшло 1609 року), тому в деяких із них (особливо в сонеті 66) відбилися настрої пізнішого часу.

Лірика Шекспіра і поеми «Венера і Адоніс» і «Зганьблена Лукреція» забезпечили йому певне місце в світі. Можна було і далі йти цим шляхом, на якому його ждала слава та дари меценатів. Та щойно почалися знову спектаклі, заборонені під час епідемії чуми 1592—1594 р.р., Шекспір одразу повертається до театру. Чому? Відомий радянський шекспірознавець О. А. Анікст пояснює це причинами чисто матеріального порядку: актори і драматурги, особливо пайовики театрів, добре заробляли, а Шекспір мав у Стретфорді велику зубожілу родину. Це так. Але важко повірити, що людина такої моральної сили і таланту зважала передусім на матеріальні фактори. У кожній справжньої людини є своє покликання. У Шекспіра це був театр. Він любив мистецтво, що давало змогу поринути в світ сивої давнини, у психіку людини, переживати глибокі пристрасті, серцем і розумом зливатися з своїми героями.

Ремісники від мистецтва не створюють великих його зразків. Шекспір, безперечно, працював натхненно. Його товариші-актори твердять, що він не викреслював із своїх рукописів жодного слова. Бен Джонсон навіть картає його

за це. Дослідники дійшли висновку, що Шекспір писав свої твори дуже швидко — єдиним духом. Адже за двадцять років він написав їх тридцять сім. А в театрі йшли п'єси й інших авторів: майже кожні два тижні — прем'єра. Для режисера це була напружена повсякденна праця. Тож не раз, певно, уночі, коли в місті згасали вогні і тільки кроки та брязкіт зброї нічної варти лунали на темних вулицях, у скромному будинку недалеко від Бішопсгейтської брами світилося світло — Шекспір писав. На папері поставало буремне минуле Англії — ткалися змови, чинилися злочини, лилася кров. Там змагалися за владу королі й феодали, там вбивали, душили, кляли. І там же, у розкішних палацах та садах Італії або казкової Іллірії, любилися і боролися за своє щастя прекрасні юні пари; там сміялися, вмирали, жили... Жили таким напруженим і правдивим життям, що воно пережило вже чотири століття і, мабуть, не вмере ніколи.

Де ж черпав драматург насагу і натхнення? Чим визначалося коло його тем і образів?

Твори великих реалістів завжди живляться кров'ю своєї доби. Рання період творчості Шекспіра (1590—1601) збігається, як ми вже казали, з добою розквіту Відродження в Англії. Зовні це була блискуча епоха. Англійський абсолютизм закріпився остаточно. Королева Марія Стюарт, навкруги якої ткалися змови чужоземних держав і гуртувалася феодальна знать, склала голову на ешафоті. На дні моря лежали галіони «непереможної армади»: із двобою з колишнім володарем морів — Іспанією — Англія вийшла переможцем. Кораблі англійських купців вільно ширяли на океанах і морях. Економіка Англії розквітла.

Правда, цих успіхів держава досягала ціною нечуваної експлуатації широких мас англійського селянства і ремісників. Стара весела Англія відходила в царство спогадів та легенд. Але молоді англійські гуманісти, засліплені вірою в необмежені сили людини — «краси всесвіту», «вінця всього живого», — ще не усвідомлювали небезпеки. Вони вірили в побудову прекрасного нового суспільства, в царство людини — розумної, доброї, прекрасної, такої, як герої шекспірівських комедій. Вірили в політичний устрій, де не буде ні кривавих деспотів, ні феодального права «кулака і меч», так нещадно викритого Шекспіром у його «Історичних хроніках».

Ці хроніки охоплюють великий період історії — з 1200 року («Король Джон») до царювання Генріха VIII, тобто до XVI ст. — і сповнені картин кривавих чвар між феодалами, від яких нема ні спокою, ні спочинку англійській землі та англійському народові. Ніби згря скажених псів, з якими драматург часто порівнює феодалів, гризуться вони між собою за багатство, владу, престол. У цій кривавій гризні потопають і образи королів. На чиєму ж боці симпатії драматурга?

Період, змальований Шекспіром, є добою, коли королівська влада, зламавши міць феодального дворянства, заснувала, за словами Енгельса, великі, по суті, національні монархії, в яких й розвинулося буржуазне суспільство. Королівська влада була на той час історично прогресивною. Але симпатії Шекспіра далеко не завжди на боці коронованих осіб. Ці симпатії продиктовані тільки інтересами рідного краю, інтересами більшості народу. Оцінка того чи іншого політичного діяча завжди визначається тим, що корисного зробив він для батьківщини чи якої шкоди завдав їй. Народ прагне миру і спокою. Великий англійський гуманіст ще тоді — чотириста років тому — чудово розумів це. Тому всякий, хто сприяє мирові, дістає в його творах позитивну оцінку; всякий, хто порушує його, — негативну. Шекспір однаково картає і королів-деспотів, як Річард III, що трупами встилають свій шлях до престолу і потім, уже владарюючи, керуються тільки своїми егоїстичними інтересами, і королів слабких, безвільних, як Генріх VI, котрим феодали сідають на шию, роздираючи країну міжусобними війнами. Поняття ідеального державця у Шекспіра нерозривно пов'язано з поняттям справедливості, безкорисливого піклування про батьківщину і служіння їй. Улюбленими героями хроніки є королі Генріх IV та Генріх V, які були, на думку драматурга, корисними для країни і в образах яких (особливо Генріха V, що раніше виступає як принц Гаррі) автор підкреслює риси демократизму («Генріх V»). Реаліст Шекспір навіть ідеалізує цей образ.

Отже, історичні хроніки Шекспіра в основному спрямовані проти феодалізму, що його драматург не тільки викриває, але й весело висміює устами одного з найважливіших і найпопулярніших персонажів хронік — товстуна-п'яниці, гульвіси та брехуна — сера Джона Фальстафа («Генріх IV»).

Властивий добі Відродження дух життєрадісності,

сміливі пошуки нових шляхів у житті, в моралі, мистецтві, віра в людину — все це відчувається і в ранніх комедіях Шекспіра. Їхні герої сміливо борються проти всіх перешкод, які ставить перед ними життя — будь то закони феодального суспільства, випадковий збіг обставин чи глибші, соціальні причини.

Сюжети комедій Шекспір черпає з античності, з творів своїх сучасників, з італійської новелістики. Під його пером часто мертвий кістяк обростає живою плоттю, в ньому починає пульсувати гаряча кров людей епохи Відродження, що вміють вірно і палко кохати, відстоювати свої людські права, переконання, своє щастя на землі.

Право молоді на щастя, на любов за власним вибором — це основна тема Шекспірових комедій. Любов — природна, могутня сила, з якою марно змагатися. Право на вибір своєї долі відстоюють Гермія та Лізандр у «Сні літньої ночі», небажання коритися чужій волі — джерело непокірливості Катаріни («Приборкання непокірливої»). Відвойовують своє щастя герої «Двох веронців», Віола з «Дванадцятієї ночі», а з образом дочки лікаря Елени, що добивається кохання Бертрама, герцога Русільйонського, в комедії «Кінець — справі вінець» входить як центральний мотив тема соціальної нерівності.

Герої Шекспірових комедій овіяні типовим для епохи Відродження духом авантюриництва. У «Дванадцятій ночі» пригода з самого початку вривається на сцену з свистом бурі, яку щойно пережила Віола і її брат Себастьян. Герої Шекспіра не відступають перед невідомим і не лякаються труднощів. Образ його героя — це образ людини-борця, впевненої, що для людської волі нема перешкод, бо кожен сам коваль свого щастя.

І це стосується не тільки чоловіків, але й жінок. Яскравим прикладом може бути розумна, гарна, наділена глибокими почуттями і природним невимушеним гумором героїня «Дванадцятієї ночі». Енергійна, кмітлива Віола — одна з перлин серед жіночих образів комедій Шекспіра. Такого поєднання жіночої ніжності з гострим розумом, такої безпосередності, ліричної щирості та чистоти ще не бачили у Шекспірових героїв. Віола, що співає перед Олівією гімн кохання, Віола, що фехтує дотепами з блазнем Фесте і до смерті боїться поединку з сером Ендрю — чудовий образ, котрий грає всіма фарбами життя. Проте зміст комедії не вичерпується темою перемоги справжнього почуття. Тут оспівується життєрадісність і нещадно висміюється все,

що стоїть на перешкоді повноті життя, передусім буржуазна пуританська мораль, бундючна «порядність» та її лицемірство, втілені в образі Мальволю, врочисто-дурного, самозакоханого і самовпевненого. Тут же бачимо і злу карикатуру на дворянство в образі сера Ендрю Егчіка, того самого, що, почувши епітет «бовдур», радо сповіщає: «Це про мене!»

Шекспір не відчуває особливої шани до титулів. Правда, герої більшості його комедій — дворяни, навіть герцоги і королі. Та ця шляхетність чисто умовна. Що ж до його ставлення до аристократії, то варто згадати характеристику, яку дає героїня «Венеціанського купця» Порція своїм високородним женихам, починаючи з принца Неаполітанського, здатного говорити тільки про коней, і кінчаючи небожем герцога Саксонського — «огидного вранці, коли він тверезий» і «ще огиднішого по обіді, коли нап'ється».

В комедіях Шекспіра є і чудові образи простих людей, що складають реалістичне тло цих комедій, пов'язане з традиціями народного фарсового театру. Воно входить у п'єси з образами ремісників, селян, слуг, блазнів, з їхніми веселими дотепами, жартівливими, але влучними, а часом і ущипливими характеристиками.

Проте уже в цей ранній період своєї творчості Шекспір розуміє, що щастя не дається людині без боротьби, що минуле не поступається без бою, а бій не буває без жертв. Тому елемент трагізму, потенціальної драми криється майже в усіх комедіях, а в «найсумнішій повісті у світі» — трагедії «Ромео та Джульєтта» — стає провідним. Кохання двох прекрасних юних людей у цьому ранньому творі вступає в конфлікт з феодальним законом родової помсти, що розділяє їхні сім'ї. Та любов Ромео і Джульєтти відкидає цей кривавий, варварський закон, змітає все на своєму шляху, спонукає Джульєтту іти супроти волі батьків, живою лягти у труну. В цій прекрасній глибоко трагічній і оптимістичній п'єсі герої навіть смертю своєю стверджують силу людської волі, правоту щирого кохання, що його ніякі перешкоди не можуть здолати...

«З недавнього часу, сам не знаю чому, я позбувся своїх усіх веселощів, занедбав усі свої звичні вправи, і так мені важко, і цей вінець світотвору — земля — видається мені неплодною скелею...»

Ці слова Гамлета з Шекспірової п'єси «Гамлет, принц

данський» — його настрої, його погляди на довколишній світ напрочуд близькі до думок, які висловив сам автор у 66 сонеті. І не випадково. Саме на межі століть у творчості Шекспіра відбувається болісний злам — перехід од життєрадісного світосприйняття ранніх творів до похмурих настроїв трагедій пізнішого періоду (1601—1608).

Де ж шукати джерело того песимізму? Може, в особистому житті драматурга? Одразу ж треба виключити будь-які причини, зв'язані з матеріальними умовами. Часи, коли Вільямовому батькові доводилося ховатись од кредиторів, давно минули. Нині його син мав у Стретфорді кілька будинків — навіть найкращий і найбільший у місті, він придбав земельні наділи, взяв на відкуп «десятину». Появився нарешті й дворянський герб: на щиті — білий сокіл із срібним списом у лапі і напис «Non sans droifs» — «Не без прав».

Та не довго тішився Джон Шекспір багатством і честю. У 1601 році він помер. А ще раніше — в 1596 році вмер одинадцятилітній син Вільяма Шекспіра Гамнет.

Знов гаснуть очі від скорбот німих
За друзями, що скрилися в могилі.
Я марно жду в покірному безсиллі —
Не прозвучить замовклий голос їх!

(Сонет 30).

Особисте горе залишало глибокий слід у душі поета. Проте були й інші причини. Це роздуми про життя, про долю людини і людяності в новому світі — світі зла — роздуми, якими сповнені «великі трагедії» Шекспіра.

Підстав для таких роздумів поет мав достатньо. Час був неспокійний. «Руда кішка» (так називали королеву Єлизавету її вороги), що понад сорок років сиділа на британському престолі, старіла. І вдача її з роками аж ніяк не кращала. Дітей у королеви не було, отже, питання про спадкоємця лишалося відкрите, і це дуже непокоїло декого з вельмож. Фаворит королеви граф Ессекс, що саме в цей час посварився з нею, вирішив спробувати щастя. У лютому 1601 року він намагався підняти повстання і захопити владу. Та спроба була марною. Здобувши свого часу чимало перемог над іспанцями, Ессекс зажив слави у країні, проте народові було зовсім байдуже до його династичних зазіхань. Народ не підтримав повстання. Вродливому Ессексові відтяли голову, а його найближчий помічник, колишній покровитель Шекспіра граф Саутгемптон, опинився

в тюрмі. Ми не знаємо, як поставився драматург до цих подій, хоч трупа Бербеджа і відіграла у них певну, на щастя, пасивну роль: напередодні повстання заколотники замовили «слугам лорда-камергера» поставити «Річарда II» — Шекспірову п'єсу, де йшлося про скинення не гідного свого сану короля. Представникові трупи довелося давати пояснення перед таємною радою.

Але не тільки придворні чвари затьмарювали політичний горизонт. У надрах суспільства зростала нова грізна сила — пуританська буржуазія, яка на все, чого вона торкалася, накладала тавро холодного розрахунку, антигуманності, егоїзму. З кожним роком погіршувалося становище народних мас, «чий труд тяжкий не відрізняє празників од буднів» («Гамлет»). Англійський гуманізм наче між мотом і ковадлом опинився між старим світом феодальної реакції і новим, де

...скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема,
І силу неміч забива в кайдани...

(Сонет 66).

Що ж станеться з людиною у цьому хижому світі? Які її шляхи?

В чім більше гідності: терпіти мовчки
Важкі удари навісної долі
Чи стати збройно проти моря мук
І край покласти їм борню?

(Гамлет, дія III, сцена I).

Таке питання в тій чи іншій формі лежить в основі великих трагедій. Проблематика їх вражає широчинню і різноманітністю. Політичні, моральні, філософські питання знаходять тут реалістичне висвітлення і гуманістичне вирішення. Не випадково першою з цих трагедій була найбільш філософська і проблемна трагедія Шекспіра «Гамлет».

Справді, Гамлет, принц данський — типовий гуманіст — інтелігент свого часу. Студент Віттенберзького університету — одного з передових на той час, — син розумного батька, ніжної матері, оточений друзями, закоханий у прекрасну дівчину, він сповнений гарячої любові до життя, віри в людину і її необмежені можливості. Проте, як слушно зауважує Белінський, мрії Гамлетові про життя і саме

життя — далеко не те саме. І Гамлет швидко в тому пересвідчується. Загадкова смерть батька, непристойно квапливий шлюб матері з батьковим братом — нікчемним Клавдієм, підступність придворних, зрада друзів, втрата віри в кохану — все підриває оптимізм Гамлета, ставить перед ним трагічні проблеми життя, сповнює болісною думкою, що в світі не все гаразд, що Данія — тюрма, а час «вишшов із колії».

Гамлет, як і герой середньовічної легенди, з якої автор запозичив сюжет твору, вирішує мстити. Але він вагається, і причина цих вагань не в слабкодухості данського принца, не в його нездатності діяти, як то вважає більшість буржуазних дослідників і навіть Гете. Коли розвиток подій не лишає часу на роздуми — Гамлет діє швидко й енергійно (сцена на кораблі, і в опочивальні матері). Справа і не в егоїзмі Гамлета, як гадає Тургенєв.

Зверніть увагу на слова Гамлета, з якими він звертається до Горацію:

Дай мені людину,
Що не була б у пристрастей рабом,—
Носитиму її в осерді серця,
Так, в серці серця, як тебе ношу.
(Дія III, сцена 2).

Ні, Гамлетова нерішучість, його вагання криються в усвідомленні загальної порочності світу, який не виправити вбивством одного нікчемного Клавдія. Гамлет розуміє, що смерть узурпатора не розв'яже трагічних питань доби, не «виправить» час.

Причина мізантропії і песимізму Гамлета — в гострому відчутті самотності і власного безсилля. Вся земля здається йому «неплідною скелею». Це відчуття — наслідок його спостережень над світом клавдіїв, полоніїв, озриків та розенкранців, світом, де «коліна гнуться перед багачами», а людина перетворюється на «сопілку в руці фортуни».

Де знайти точку опору, щоб перекинути цей світ, «виправити» його? Геніальний Шекспір показав, що така точка є. Це любов до Гамлета простого народу, того «натовпу», що вирує за стінами Ельсінору і якого так боїться Клавдій.

Однак Гамлет — і саме в цьому полягає його історична трагедія, та, власне, і трагедія всього гуманізму Відродження, — не очолить того натовпу, бо не розуміє його. І звичайно, «виправити» світ самотній Гамлет не зможе.

Гамлет ставить і вирішує іншу надзвичайно важливу не тільки для його доби, а й для всіх часів проблему — проблему поведінки людини в світі зла і проблему особистої відповідальності кожного за це зло, відповідальності перед своєю совістю, перед сучасниками і наступними поколіннями. Цю проблему, поставлену в монолозі «Бути чи не бути», Гамлет зрештою вирішує. Ціною тяжких роздумів, після багатьох мук та вагань він обирає шлях боротьби і гине як борець і переможець. Він умирає, показавши, якою повинна бути справжня людина, якою гострою і смисловою має бути її думка, несхибною — совістю, високою і чистою — душою.

«Гамлет» — один з тих творів мистецтва, де підсумовано досягнення та поразки цілого періоду розвитку людства і поставлено великі питання майбутнього. Це твір зрілого митця.

Але що ми знаємо про Шекспірове життя цього періоду? Знову ніяких прямих відомостей — лише випадкові згадки сучасників, на підставі яких можна створити не портрет людини, а тільки контури образу.

Можна твердити, що він був дотепний (про це свідчать невеличкі п'єски «Подорож на Парнас» і «Повернення з Парнасу»), мав лагідну вдачу і, хоч був гострий на язик, але в суперечці ніколи до шпаги не вдавався — на його совісті немає жодного людського життя, на відміну від Марло, Бена Джонсона та багатьох інших його запальних колег. Проте ні святенником, ні суворим моралістом він теж не був. Намагався прислужитися людям, з якими стикався в житті. Так ми несподівано бачимо його в ролі свата: мешкаючи в 1601—1607 рр. на квартирі Француза-перукаря Монжуа, Шекспір висватав молоду перукарівну за його підмайстра Белотта. На шастя для історії, нові родичі посварилися, і в судовій справі про невіплачений посаг та старі перини виступає як свідок «містер Шекспір». Саме тут дослідники знайшли той чіткий автограф, на підставі якого було встановлено почерк Шекспіра. Згодом було знайдено три сторінки тексту, списаного тим же почерком, у колективній п'єсі «Томас Мор», яку свого часу заборонила цензура і вона три століття пролежала в архівах.

Чи не писали цю п'єсу в таверні «Русалка», де збирався цвіт лондонського театального світу, щоб за келихом хересу обмінятися думками про мистецтво, дотепами, а іноді й випробувати крицю шпаг? Тут бували драматурги

Майкл Драйтон, Бен Джонсон, молоді Флетчер та Бомонт. Приходили сюди і найближчі друзі та спільники Вільяма — актори Роберт Бербедж, Генрі Кондел, Джон Хемінг. Саме їм він залишить у заповіті по 26 шилінгів 40 пенсів на персні — щоб не забули його. Ні, вони не забули! Саме Кондел та Хемінг (Бербедж тоді уже помер) зібрали розрізнені рукописи та опубліковані твори Шекспіра і 1623 року видали збірку, що зберегла ті твори для прийдешніх поколінь.

Після смерті королеви Єлизавети у 1603 році британський престол перейшов до Якова (Джеймса) I. Це був нікчемний правитель, кепський політик, чванькуватий, забобонний чоловік, який вірив у відьом і чортів, писав трактати з демонології, вишукував і спалював «відьом». Правда, до театру він ставився досить доброзичливо, бо над усе любив розваги та вино. «Слуги лорда-камергера» — найкраща труппа в країні — стали віднині «слугами його величності», і Шекспір, разом з іншими, одержує червоне сукно і золоті галуни на ліvreю. Дістає він і звання королівського грума. Тепер у ріднім Стретфордї його зустрічали шанобливо.

А про Стретфорд він не забував і, як свідчать сучасники, щороку приїздив туди. Подорож тривала шість днів. Шлях стелився то хвилястою рівниною, то серед пологих, невисоких пагорбів, подекуди уквітчаних старими гіллястими берестами, то поринав у ліс. Вночі тут було небезпечно: на подорожніх пантрували численні «лицарі місяця» та «зброєносці ночі» — волоцюги з обіднілих дворян, челядь, колишні дрібні ремісники і позбавлені землі селяни. А найбільше було старців.

Подорожні намагалися ще до смерку дістатися міста чи хоча б корчми, аби зігрітися келихом хересу, а на світанку вирушити далі.

Найприємніше було зупинитися в Оксфордї, в таверні «Корона», що належала похмурому, небалакучому містерові Давенанту і його вродливій, дотепній дружині. То були не просто господарі, а друзі. Шекспір хрестив одного з їхніх синів.

А дома, в Стретфордї, чекала сім'я — старенька мати, дружина, діти.

Стретфордські сусіди зустрічали тепер містера Шекспіра, як уже було сказано, доброзичливо. Адже чоловік зумів заробити чималі гроші, стати землевласником, джентльменом, увійти до почту самого короля. Такий люди-

ні можна пробачити і захоплення театром, якимись там п'єсами.

Спливали роки, несучи з собою радість і горе. Дочка Сьюзен одружилася з гарним чоловіком — лікарем Холлом. Померла мати. Народилась онука. Під сумне голосіння «великого дзвона», як ховали статечних людей, у Лондоні поховали молодшого двадцятисемирічного брата Едмунда, що був актором.

Зовні все було звичайно, як у всіх людей. Та поряд було ще інше, інтенсивне творче життя. Шекспір, як і раніше, жив ніби у двох вимірах — у буденному світі сімейних та матеріальних турбот і в широкому світі творчої фантазії, де вигадка дивовижно й органічно перепліталася з реальним життям, по-філософському осмисленням, художньо перетвореним. Саме в ці зовні спокійні роки з'явилися такі шедеври, як «Отелло», «Макбет», «Король Лір», «Коріолан» — твори, в яких ми бачимо те ж болюче питання про долю людини, про людяність у власницькому суспільстві, про кохання, дружбу, родинні зв'язки.

Прекрасна дівчина — шляхетна венеціанка — покохала старого, негарного мавра, полководця Республіки («Отелло»). Чи вистойть чисте кохання Отелло і Дездемони проти злоби, підступності і матеріальних розрахунків Яго?

Для Яго не існує морально-етичних законів. Його життєве кредо, його лозунг — «насип грошей у гаманець!». Честь і совість для нього — порожня і дурна вигадка. В сутичці з Яго Отелло заздалегідь приречений на поразку. Адже він не може діяти зброєю Яго, він навіть не розуміє його. І Яго обплутує мавра тенетами підступів і брехні, обпалює вогнем підозрінь та ревнощів, розчавлює його віру в людину, штовхає на вбивство. У російській шекспіріані ще з часів Пушкіна трагедія «Отелло» трактувалася не як трагедія ревнощів, а як трагедія «обманутого доверия».

П'єса вражає широчиною поглядів Шекспіра на расову проблему, мотивом палкого захисту природної рівності всіх людей. Темношкірого мавра автор змалював людиною високих чеснот і мужності, виключної душевної чистоти.

У новому, дуже складному соціальному і філософському аспекті встають у великих трагедіях і проблеми політичні. Звертаючись до історичного минулого, драматург цікавиться зламними моментами, епохами політичних бур та катастроф.

І. Франко, якому належить ряд передмов до українських перекладів п'єс Шекспіра, підкреслює величезне вмін-

ня митця на приватному матеріалі ставити соціально-політичні проблеми, за особистою драмою героїв бачити історичні конфлікти. Тему злочинного захоплення престолу і жорстокого правління, намічену ще в «Історичних хроніках» («Річард III»), широко розроблено в «Макбеті». Конфлікт між героєм і народом — основа драматичної дії і в «Юлії Цезарі», і в «Макбеті», і в «Коріолані». Адже загибель героїв цих п'єс зумовлюється саме їхнім егоїзмом, честолюбством, нехтуванням інтересів батьківщини, аристократичним презирством до «натовпу», «черні», цих «верблюдів, які несуть за військом припаси і яких жорстоко б'ють, коли вони спотикаються під непосильним тягарем» («Коріолан»).

Найбільша з трагедій, присвячених цій темі, є «Король Лір». Традиційна проблема «батьків та дітей» переростає тут у проблему гуманності правління і влади, іншими словами — питання особистого характеру набуває громадсько-політичного значення.

Жорстоку невдячність виховав у своїх дочок сам Лір, типовий деспотичний володар, закоханий тільки в себе, в свою владу, свої примхи, батько, який і не знав, і не любив дочок. Яскраве свідчення того — перший акт трагедії, де Лір проклинає єдину дочку, яка справді любить його, проганяє єдиного вірного друга і віддає себе «на ласку двом блискучим гадюкам... бо деспоти, — як зауважує Франко, — ніколи не знають того ані тих, що обертаються навколо них». Коли Регана і Гонеріля виганяють батька і він вночі опиняється в бурю серед степу, Шекспір змушує Ліра — самодура і деспота, «короля від голови до п'ят», до дна випити чашу страждань, на собі відчувти людський егоїзм і жорстокість світу, зрозуміти, що справжню гуманність і любов не можна купити за гроші і не можна оплатити коронами.

Все життя Лір вважав, що він, король, — якась виключна особа. Тепер же пересвідчується, що він такий же, як і всі інші, що його не боїться вітер, не обминає дощ, що кожна людина — ким би вона не була — передусім людина. Власні страждання викликають у Ліра досі не знане йому почуття жалю до людей, співчуття до тих, для кого горе і злидні звичне становище:

Сіроми голі! Як на вас падуть
Страшні удари бурі оцієї —
Чи ж можуть ваші голови неvkриті,
Худі тіла в подертому вбранні

З негодою жахливою боротись?
Занадто мало думав я про це...
(Дія III, сцена 4).

Лір розуміє, що, будучи при владі, він мусив думати про долю знедолених, піклуватися про них, навіть оддати частину свого добра. Так Лір починає розуміти соціальну несправедливість. І цю несправедливість, що панує в світі, він пов'язує з багатством, грішми — саме в них бачить найголовніше джерело несправедливості, знаряддя спотворення законів, викривлення правди:

Лахміття

Нам одкриває злочини, а пишна,
Підбита хутром дорогим оджа
Приховує. Позолоти порок —
І суд зламає спис об позолоту.

(Дія IV, сцена 6).

Новий Лір, Лір-гуманіст, що відчуває себе «частиною загальної нужди, загального горя всіх бідних та покривджених» (І. Франко), не стане більше королем. Реаліст Шекспір чудово розуміє, що такому королю немає місця на престолі, як не знайшлося його і гуманістові Гамлету.

Трагізмом і песимістичними настроями позначені й інші п'єси цього періоду, бо Шекспір дедалі глибше і чіткіше усвідомлює історичну доконечність зростання і посилення явищ, котрі стануть панівними в Англії XVII ст. — сили і впливу буржуазного егоїзму та влади грошей.

Особливо глибоко великий драматург розкриває ці явища у найпохмурішій із своїх трагедій — «Тімоні Афінському». Недарма Карл Маркс вдається до цієї п'єси, ілюструючи в «Капіталі» спотворюючу силу грошей, їх здатність перетворювати будь-яку річ на свою протилежність.

Отже, зло панує в світі, і кожен, хто не хоче «йти йому назустріч», приречений на неминучу загибель. Такий висновок трагедій Шекспіра. Проте вважати песимізм його остаточним висновком було б помилкою.

Ми знаємо, що питання, яке ставить Гамлет, — скоритись «чи стати збройно проти моря мук і край покласти їм борню?» — вирішується на користь другої можливості. І так робить не тільки данський принц. Усі Шекспірові герої борються як тільки можуть, відкидаючи владу зла, заперечуючи її навіть своєю смертю. І саме в цьому полягає глибокий, дійовий гуманізм Шекспіра.

Найдужче цей гуманізм виявився в останні роки творчості драматурга. Справді, митець, що так палко любив Людину, не міг не мріяти про порятунок для неї, про якийсь хай далеко, але світле майбуття. Ця мрія знаходить художнє втілення в його пізніх (1608 — 1612) комедіях «Цімбелін», «Зимова казка», «Буря». В цих творах Шекспір поринає у світ фантазії і казки.

Звичайно, тут панує не сама фантазія. Великий реаліст зовсім не зрікається справжнього життя з його конфліктами і людським стражданням: зерно трагедії лежить в основі цих п'єс. У центрі дії тут стоять характерні для трагедій деспоти-тирани. Це жорстокий, обплутаний злою волею другої жінки Цімбелін, засліплений гнівом і ревностями Леонт, своєю поведінкою схожий на Ліра першої дії, бо так само не розуміє «ні того, ані тих», що його оточують; це підступний загарбник братового престолу Антоніо («Буря») — немов рідний брат Клавдія з «Гамлета». А хіба королева у «Цімбеліні», прокладаючи своєму синові шлях до престолу, не вдається до методів Регани і Гонеріли чи навіть леді Макбет? Звичайно, це не повторення — Шекспір не повторювався ніколи, але це ті самі явища, ті самі типи людей, та й мета у них спільна — влада, багатство, високе становище.

Голосно бринять у пізніх комедіях і демократичні мотиви зрілої творчості великого драматурга. «Хіба не одне сонце світить над покрівлею палацу і над стріхою бідної хати?» — зауважує Утрата, героїня «Зимової казки», а Імогена, героїня «Цімбеліна», виходить заміж за простого воїна Постума, з огидою відкидаючи руку королевича.

Проте остаточний висновок, розв'язка цих п'єс — зовсім інша. Для своїх героїв — Імогени, яку переслідує мачуха, Утрати, приреченої на загибель, Просперо, якого вигнав злочинець-брат, — Шекспір шукає порятунку на лоні природи, в лісових нетрях, серед полів, урвищ та скель пустельного острова, куди ще не сягнула влада грошей і хижацтво людей нового складу — жорстоких, егоїстичних, тих, що їх за доби Шекспіра звали «макіавеллістами» *.

Чи не цими пошуками миру і гармонії пояснюється те, що 1612 року Шекспір відійшов од творчості, покинув

* Ця назва походить від імені Макіавеллі (1469—1527) — політичного діяча і письменника Флорентійської республіки. Макіавеллізм — політика, прихильники якої не зупиняються ні перед якими підступними засобами боротьби для досягнення своєї мети.

Лондон, театр? Чи не сподівався він знайти серед зелених пагорбів над тихим Евоном, у родинному затишку Стретфорда душевний спокій та відпочинок? І чи знайшов він його? А може, шукати того спокою спонукало його здоров'я? Не так уже багато лишилося йому жити, але ж хіба самою кількістю років вимірюється людське життя? У свої сорок літ драматург вніс до скарбниці людської культури внесок, гідний титана. Якого напруження розуму, серця, всіх духовних та фізичних сил коштувала йому ця праця — ми ніколи не дізнаємося. Але в 48 років людина не кидає знічев'я те, чим жила все свідоме життя. А він покинув. Правда, не зовсім. Документи свідчать, що й після 1612 року Шекспір вряди-годи навідувався до Лондона, тільки вже не писав. Хворів. Готувався до смерті. Два перші аркуші його заповіту, перероблені 5 березня 1616 року в зв'язку з одруженням другої дочки, підписано тремтячою рукою хворої людини. Отже, смерть, що спіткала його через місяць, не була для нього несподіванкою. Він чекав на неї: розпрощався з друзями, відписав рідним усе своє майно, свої особисті речі. Згадав про шпагу, постіль для дружини, срібний позолочений келих, гроші на меморіальні персні. Тільки ні словом не прохопився про свої твори — хто зважав тоді на драми, писані для народного театру? Їх навіть не мали за літературу, та й належали вони не йому, а театрові «Глобус», що дотла згорів у 1612 році, під час вистави останньої Шекспірової трагедії «Король Генріх VIII».

Не лишив він нащадкам і жодного листа, жодного рукопису. Це призвело до того, що через двісті років виникло немало «антишекспірівських гіпотез», які ставили під сумнів саме його авторство. Ще б пак! Людина без освіти, без становища, син якогось «різника»! Ні, це не він! Він не міг писати такі геніальні твори! Це — граф Ретленд, граф Оксфорд, граф Дербі, філософ Френсіс Бекон, а може і сама «королева Бесс»! Ніби ті графи чи королеви могли так досконало знати закони театру і сцени, чи писати певні ролі, враховуючи індивідуальні можливості окремих акторів трупи «Глобуса», чи знати життя всіх верств суспільства, як знав його син стретфордського ремісника.

Він умер 23 квітня 1616 року. Хто може сказати, що чув він у свій смертний час? Сумне шепотіння дружини і дочок? Молитву пастора? Чи, може, перед згасаючими очима снувалися прекрасні і величні образи — витвори його могутньої фантазії? А може, в душі лунали останні

акорди тієї музики, що сповнювала його «Бурю» — останню п'єсу, герой якої, чарівник Просперо, ламає свій чарівний жезл, як зламав його чотири роки тому він сам.

Минув час, і твори Шекспіра стали відомі всьому світові. Глибоко шанують їх і в Радянському Союзі, зокрема на Україні.

Інтерес до творчості великого англійського драматурга виникає на Україні ще на початку ХІХ століття. Могутня сила Шекспірового слова захоплювала Тараса Шевченка, який на засланні не розлучався з його творами, їх чудово знали класики української літератури Панас Мирний, Леся Українка, основоположники українського національного театру брати Тобілевичі.

1872 року з'являється перший український переклад творів Шекспіра — трагедія «Гамлет», яку переклав М. Старицький. Наприкінці 90-х років П. Куліш переклав десять Шекспірових п'єс. Передмови та пояснення, що їх написав до цих перекладів Іван Франко, поклали початок українському шекспірознавству.

Одразу після Жовтневої революції Шекспір вступив на сцену українського радянського театру. Серед постановок 20-х років слід відзначити зокрема постановку «Макбета» у театрі «Березіль», яку здійснив 1924 року режисер Курбас. Чудову реалістичну інтерпретацію «Отелло» зробив П. Саксаганський у театрі ім. М. Заньковецької (1925—1926 рр.). Образ Отелло, що його створив у цьому спектаклі артист Б. Романицький, так само як і образ Беатріче, який чудово передала ще молода тоді артистка Н. Ужвій («Багато галасу з нічого»), — визначне досягнення української сцени.

Після Великої Вітчизняної війни твори Шекспіра входять до репертуару всіх провідних театрів України, їх друкують масовими тиражами у перекладі таких майстрів художнього слова, як М. Рильський, М. Бажан, Г. Кочур, В. Мисик та інші.

П'єси Шекспіра з'являються і на радянському кіноекрані («Дванадцята ніч», «Отелло», «Гамлет»).

Творчість геніального англійського драматурга назавжди стала неопіненним надбанням усього передового людства

Н. Модестова.